

Consells de guerra a Sabadell. Sobre la carta de Joan Sallarès i Castells a Antoni Vila Arrufat (12 de gener de 1941)

Pompeu Casanovas (Institut de Dret i Tecnologia-UAB) / Àngels Casanovas (Museu d'Arqueologia de Catalunya, secretària de la FBC)

El nou ordre franquista va significar una revulsió completa dels principis socials, polítics i jurídics que van inspirar la segona República. Es va començar a preparar ja des dels inicis de la rebel·lió militar, mitjançant instruments jurídics com el judici sumaríssim i el judici sumaríssim d'urgència. A escala local, l'aplicació sistemàtica del judici sumaríssim d'urgència als vençuts permeté un control sistemàtic i capil·lar de la població civil, mitjançant el sistema de delacions i la ràpida instrucció que se'n seguia. Fou particularment important també per implicar els poders locals de pobles, viles i ciutats, controlant-ne al mateix temps l'afecció. En aquest article, analitzem el judici sumaríssim de febrer del 1939 contra l'editor i escriptor sabadellenc Joan Sallarès i Castells (1893-1971). Això ens permet mostrar succintament aquest sistema de control a la ciutat, i el comportament dels seus familiars i amics, els quals, com ho demostra la carta d'agraïment que aquest adreçà a Antoni Vila Arrufat el 12 de gener de 1941, van fer tot el possible (i el que calia) per assolir la seva llibertat.

Fotografia 1. Joan Sallarès a la seva llibreria del carrer del Pedregar posterior a 1939? Autor desconegut. (Col.lecció particular).

Els consells de guerra i els judicis sumaríssims d'urgència

Aquesta és una història de fidelitat i amistat.¹ En Joan Comasòlivas ha transcrit acuradament la carta que presentem tot seguit. Es tracta de la carta on Joan Sallarès agraeix a Antoni Vila Arrufat les gestions fetes pel pintor i els seus amics per assolir la revisió del seu procés i l'alliberament posterior. Per la nostra banda, nosaltres també hem d'agrair a Joan Vila Casas la donació d'aquest document a l'Arxiu Municipal de la ciutat.

Eren temps obscurs i tràgics. Ens és difícil d'imaginar avui què era un procés judicial sumaríssim

1 Agraïm a Joan Comasòlivas el rigor que ha aportat a l'edició d'aquest article. Les observacions de Martí Marín ens han estalviat algunes imprudències sobre el nombre de víctimes i presoners. Les de Josep Maria Benaul ens han permès afegir detalls que desconeixíem. Agraïm també les facilitats que hem obtingut de l'Arxiu del Govern Militar de Barcelona, on hem pogut consultar i fotografiar el procés seguit contra Joan Sallarès i Castells.

2 P. BOSCH GIMPERA, *Memòries*, Barcelona: Edicions 62, p. 192. Sobre la justícia revolucionària, vegeu Raúl C. CANCIO FERNANDEZ, *Guerra Civil y tribunales: de los jurados populares a la justicia franquista (1936-1939)*, Càceres: Universidad de Extremadura, 2007. Sobre Barriobero, *vid.* la reedició del seu escrit *El Tribunal Revolucionario de Barcelona (1936-37)*, amb introducció d'Eduard Masjuan, Sevilla: Espuela de Plata, 2007.

l'any 1939. Els qui ho van viure han deixat rastres on fins i tot el llenguatge obligatòriament utilitzat —el castellà— reflecteix un tarannà al·lucinat i incrèdul. Perquè gent perfectament innocent era enviada a trenta anys de presó o a la mort per delictes que haurien estat comesos de manera retrospectiva. Les delacions, interrogatoris i signatures devien passar davant dels seus ulls com si fossin dins d'una pel·lícula. Era el món a l'inrevés: Joan Sallarès fou acusat i condemnat primer per "*rebelión militar*", després la qualificació es va rebaixar a "*auxilio a la rebelión*".

Cal anar amb una mica de compte aquí. La justícia política, dejuna de garanties processals, no fou exclusiva del bàndol franquista. Esclatada la guerra, va operar *e.g.* a Barcelona l'Oficina Jurídica d'Eduardo Barriobero, després rememorada amb escàndol tant per Azaña com per qui fou conseller de Justícia de la Generalitat, Pere Bosch Gimpera.²

Però, tot i així, no és comparable. Per al franquisme, i durant ben bé vint anys, els consells de guerra foren un important instrument de depuració sistemàtica per imposar el nou ordre. Però no de qualsevol manera. La màquina de guerra anava acompanyada d'una màquina administrativa amb clars objectius polítics que, tanmateix, seguia tots els passos docu-

mentals per tal de dotar de legitimitat i validesa els judicis incoats des de la rebel·lió militar. La validesa jurídica del nou ordre, vinculada a l'estructura dels processos i òrgans judicials, obsedí la cúpula militar des del 1938, perquè veien clar que calia establir els fonaments del nou estat.³

Però la repressió va ser articulada jurídicament molt més d'hora.⁴ Els consells es regulaven pel Decret núm. 79, de 4 d'octubre de 1936. Els judicis sumaríssims d'urgència, pel Decret 55 d'1 de novembre de 1936 (BOE de 5 de novembre). El 5 de juliol de 1938 Franco restaurava la pena de mort, com correspon "a la seriedad de un Estado fuerte y justiciero". El 9 de febrer de 1939 es promulgava la *Ley de responsabilidades políticas*, mitjançant la qual es podia jutjar qualsevol fet comès des del primer d'octubre de 1934.

Cal distingir entre el "judici sumaríssim" de la tradició militar i el "judici sumaríssim d'urgència", que fou el que s'aplicà fins que la Llei de 12 de juliol de 1940 restablí el primer.⁵ El "sumarísimo de urgencia" del Decret 55 es va crear en previsió de la presa de Madrid amb funcions específiques de depuració des del refinament de la jurisdicció militar.⁶

És important notar el fet que tota la paperassa, tot el procés inquisitorial, fos sobretot local. Abans d'arribar a Barcelona, la instrucció del judici es feia als pobles, viles i ciutats.⁷ Generalment començava per una denúncia d'algun veí o conegut. Seguia després una indagació sumària sobre l'acusat: un interrogatori signat, més la compareixença de testimonis referenciats en les declaracions. Finalment, arribava la sentència del tribunal militar que havia rebut la instrucció anterior. No hi solia haver més comprovacions sobre els fets que la instrucció duta a terme per la Guàrdia Civil i pel *Servicio de Información e Investigación de la Falange Tradicionalista y de las JONS*.

És sens dubte sorprenent la celeritat i eficàcia amb què s'armaven els judicis sumaríssims d'urgència, només comparable amb la celeritat de les delacions. A Sabadell, el primer escamot dels nacionals entrà la nit del vint-i-sis de gener.⁸ El dia següent a la matinada entraren els italians, els alemanys i les tropes espanyoles. La reorganització del poder municipal no es conclouí fins al quatre de febrer. Però les denúncies que insten el primer consell de guerra comencen,

com veurem, el vint-i-nou de gener. L'organització social de Falange, els militants que o bé denunciaven o instaven a fer-ho, es va mostrar molt activa.

Durant els primers mesos, els consells es feien acumulats, en massa. No fou fins a l'octubre que es van normalitzar. En el cas de Sallarès, fou processat i condemnat conjuntament amb deu persones més pel febrer del 1939.⁹ Tot plegat durà poc més de tres setmanes. La instrucció es feia per separat en un mateix procés. Acabada aquesta fase, s'elevava com a "sumarísimo de urgencia" al *Consejo de Guerra Permanente* de Barcelona amb un "Auto-Resumen" que sintetitzava els fets, deixant per al fiscal i per al consell llur qualificació jurídica i decisió final.

El procés, des de la primera denúncia a aquesta interlocutòria succincta, és interessant d'analitzar. Posarem l'exemple de Dolores Berdecho Beneito, proces-

3 Vegeu, sobre la Llei de 27 d'agost de 1938, de reorganització del Tribunal Suprem, R. C. CANCIO, *op. cit.*, p. 233 i ss.

4 Hi ha una abundat bibliografia sobre aquest tema, des dels treballs pioners de J. B. Culla, J. Fontana, Borja de Riquer, P. Preston, J. Casanova i, especialment, de J. M. Solé i Sabaté. A nosaltres ens ha estat especialment útil Joan CORBALAN GIL, *Justícia, no venjança. Els executats pel franquisme a Barcelona (1939-1956)*, Barcelona: Cossetània, 2008.

5 El sumaríssim tenia dues fases, la sumarial i la plenària. El defensor era nomenat i coneixia les actuacions just abans d'iniciar la fase plenària, que incloïa una vista amb tribunal militar (consell de guerra amb un president, cinc vocals i un vocal ponent). En el sumaríssim d'urgència se simplifiquen les actuacions i permet la supressió de la fase de plenari. No quedava, doncs, pràcticament cap garantia processal per a l'acusat. *Cfr.* Eusebio GONZALEZ PADILLA, "La justicia militar en el primer franquismo", *Sociedad y política almeriense durante el régimen de Franco. Actas de las Jornadas celebradas en la UNED durante los días 8 al 12 de abril de 2002*, coord. per Manuel Gutiérrez Navas i José Rivera Méndez, 2003, p. 155-166.

6 Per a una descripció entenedora i clara del vessant jurídic, *vid.* Carlos JIMENEZ VILLAREJO, "La destrucción del orden republicano. Apuntes jurídicos", *Hispania Nova*, núm. 7 (2007), i *Todos los nombres: base de datos de represaliados del franquismo para su consulta en Internet* [en línia], Sevilla: Asociación Memoria Histórica y Justicia de Andalucía, 2004, <<http://www.todoslosnombres.org/doc/documentos/documento28.pdf>> [consulta setembre de 2009]. El Decret 55 establí el procediment següent: "A) Presentada la denuncia o atestado se ratificarán ante el instructor los comparecientes ampliando los términos en que esté concebida aquella si fuere necesario. B) Identificados los testigos y atendido el resultado de las actuaciones, con más la naturaleza del hecho enjuiciado, el Juez dictará auto-resumen de las mismas comprensivo del Procedimiento, pasándolas inmediatamente al tribunal, el cual designará día y hora para la celebración de la

sada amb Sallarès, de quaranta-sis anys i veïna del carrer de Sant Pau. Ens basarem per fer això en l'expedient del judici.

Víctor Urriel, comandant militar accidental de Sabadell i cap de la policia municipal, tramita la denúncia següent:

COMPARECENCIA/ En Sabadell, a los veintinueve días de Enero de mil novecientos treinta y nueve, ante D. Víctor Urriel, Jefe accidental de la Policía Municipal y D. Martín Font Pagès, Secretario Habilitado, lo verifica. Dña. Enriqueta Oliver Gutsés, de 29 años de edad, viuda, hija de Jaime y de Dolores, natural y vecina de esta Ciudad, con domicilio en la calle San Pablo n. 41 y manifiesta; que hace unos diez u once meses, sintió [sic] como en su establecimiento de comestibles, se comentó por las mujeres que concurrieron al mismo, que una tal Lola Ver-

vista. En el intervalo de tiempo que media entre la acordada para la vista y la hora señalada se expondrán los autos al fiscal y defensor a fin de que tomen las notas necesarias para sus respectivos informes. C) Si se estimara conveniente por el Tribunal la comparecencia de los testigos de cargo, se devolverán los autos al Juez que los transmite, quien, oído el defensor, aceptará o no los de descargo. D) Pronunciada sentencia se pasarán las actuaciones al Auditor del Ejército de Ocupación a los fines de aprobación o disentiendo”.

7 Hi ha bastants estudis per comarques i localitats sobre el tema. Cfr. Josep CLARA, *Girona 1939: quatre sentències de mort*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Monserrat, 2001; Pelai PAGES I BLANCH (dir.), *Franquisme i repressió: la repressió franquista als Països Catalans*, València: PUV, 2004; Josep RECASENS LLORT, *La repressió franquista al Baix Penedès (1938-1945)*, Valls: Cossetània, 2007; Frederic VAZQUEZ OSUNA, Imma DOMENECH SUBIRANAS, “La repressió franquista a Manlleu (1939-1945)”, *AUSA*, núm. 146, XIX (2001), p. 349-371; Esther FARRÉS SUCARRAT, “La repressió franquista a Vic: 1939-1945”, *Revista HmiC*, núm. 3 (2005) [en línia], Universitat Autònoma de Barcelona, 2004 <<http://seneca.uab.es/hmic>> [consulta setembre de 2009].

8 Cfr. Andreu CASTELLS, *Sabadell, Informe de l'oposició*, vol. 6: *El franquisme i l'oposició sabadellenca*. Sabadell: Riutort, 1983, p. 26.9 i ss.; Jordi CALVET I PUIG, “1939 i després...”, dins J. M. BENAUL et al. (eds.), *La República i la Guerra Civil a Sabadell 1931-1939*, Sabadell: [s.n.], 1986, p. 151-167; Martí MARIN, “La Política. II 1939-1998. Franquisme, transició i democràcia”, dins Esteve DEU et al., *Sabadell al segle xx*, Vic: Eumo Editorial, 2000, p. 237-280.

9 També les depuracions de professors i de funcionaris van començar pel febrer del 1939. Cfr. Guillermo LUSA MONFORTE, “Depuración y Autarquía (1939-1940)”, *Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona*, núm. 18 (2008), p. 3-61.

decho, que habita en la misma calle de San Pablo n. 50, públicamente y con mucha arrogancia, hacía manifestaciones diciendo que en la calle de San Pablo no había de quedar ningún hombre vivo, puesto que, según ella, todos eran fascistas; que también por las mismas versiones, pudo enterarse que la dicha Verdecho, se vanagloriaba de tener en su domicilio un ruso que servía de espía a los rojos, y por si verdaderamente la Verdecho ha podido ser causa de algún delito castigado por la Ley, la denuncia a los efectos oportunos; que entre las señoras que hacían tales manifestaciones o comentarios, solamente recuerda a Dña. Emilia Closas Pérez, domiciliada en la calle de las Planas, pero no sabe el número, y una tal Conchita, habitante en la calle de San Pablo, no recordando tampoco el número; que no sabe nada más y que lo dicho es rigurosamente cierto al haberlo sentido [sic].

75

Y para que conste, se extiende la presente declaración que firma juntamente con el Instructor y Secretario habilitado que certifica.

Després de diverses declaracions més, la imputació dels fets queda de la manera següent:

AUTO-RESUMEN

En Sabadell, a diez y ocho de Febrero de mil novecientos treinta y nueve, III Año Triunfal.

Resultando que se incoó el presente sumarísimo de urgencia, contra DOLORES BERDECHO BENEITO, de 46 años de edad, casada, natural de Villarreal (Castellón de la Plana) y vecina de Sabadell.

A quien se le imputan los siguientes hechos: De ideología marxista y malos antecedentes. Acostumbraba frecuentemente a embriagarse (Fols. 5-6 y 7).

Durante el movimiento revolucionario se puso incondicionalmente al lado de los rojos, prestando servicio como camarera en un café del partido socialista. (Fols. 5-6 y 7).

Incitó al asesinato, señalando públicamente las personas de orden que debían desaparecer domiciliadas en la calle donde vivía la encartada. (Fols. 2-5-6 y 7).

Se jactaba públicamente de vivir en compañía de un Ruso, que decía era espía de los rojos, y de los robos y

saqueos que efectuaba. (Fols. 2-5-6-6v. y 7v.).

La encartada, en su declaración indagatoria, obrante el folio 9, niega los cargos que se le imputan.

Algunes interlocutòries contenien acusacions més greus. Com hem dit, l'actuació dels militants locals de Falange, autors tant de denúncies com dels informes d'investigació, fou decisiva per a la identificació i ràpida persecució d'antagonistes polítics, especialment si havien dut armes. En transcrivim un:

AUTO-RESUMEN

En Sabadell, a diez y siete de Febrero de mil novecientos treinta y nueve -III Año Triunfal.

Resultando que se incoó el presente sumarísimo de urgencia, contra RAMON SANTIVERI LANGE, de 23 años, natural y vecino de Sabadell, soltero, chofer mecánico.

A quien se le imputan los siguientes hechos: De antecedentes izquierdistas, se hallaba afiliado a la F.A.I.- (Fol. 5-7-8- y 9). En el año 1934 estuvo afiliado a la U.G.T.

El Alzamiento Nacional le sorprendió estando en la cárcel de Barcelona, cumpliendo condena por el supuesto hurto de un coche (Fol. 1 vuelto, y 11-). Al día siguiente de iniciarse el Movimiento fué puesto en libertad enrolándose enseguida en las Milicias Rojas, en las que estuvo prestando servicios en calidad de chófer (Fol. v. y 11).

Durante el movimiento y en los primeros días apareció en Sabadell en un coche e hizo manifestaciones de que había intervenido en el incendio y saqueo de las Iglesias de Barcelona, diciendo el mismo, a este objeto, de que en aquella población ya estaba el trabajo hecho. También portaba diversos efectos sin duda producto del robo. Que posteriormente estuvo detenido en la Cárcel Modelo de Barcelona, por haber sido acusado de diversos robos de coches, los cuales estropeaba y dejaba abandonados en las carreteras. (Fol. 7-8-9 y 11-).

El Informe de la Falange Española al fol. 6, confirma que el encartado fue uno de los que for-

maron parte en los primeros tiempos de la Revolución, de las llamadas Milicias de Control, suponiéndosele por tal motivo autor del delito contra la vida de las personas y bienes.

El encartado en su declaración indagatoria al fol. 11, manifiesta que al salir de la Cárcel tuvo que enrolarse forzosamente en las Milicias Rojas, negando el cargo de haber participado en los incendios y saqueos de las Iglesias de Barcelona.

El dia 23 de febrer es dictaven les penes següents per als acusats sabadellencs: pena de mort per a Pedro Pérez Herrero, Joaquim Alzamora Casanovas i Valentí Buixadé Gallart; pena de reclusió perpètua (trenta anys) per a Ramon Santiveri Lange, Joan Sallarès Castell i Jaume Coll Bagueras; vint anys de reclusió temporal a Cesáreo Úbeda Gómez, Sofía Sánchez Fernández i Bienvenido Alonso Mir; dotze anys i un dia de reclusió temporal a Dolores Berdecho Beneito i Gabriel Munt Prat.

La funció social dels judicis

Els judicis sumaríssims d'urgència van ser la primera baula de la cadena massiva de depuració que el franquisme habilità. Es fa difícil d'esbrinar en aquests primers temps, quan la guerra encara no havia acabat del tot, si la duríssima repressió posterior havia estat planificada d'antuvi o fou un resultat de la dinàmica dels esdeveniments. Probablement totes dues coses: a partir d'una voluntat inqüestionable d'extermini hom va anar construint una estratègia més flexible, a redós de les necessitats. Els càlculs sobre les víctimes directes es mouen en una franja entre 150.000 i 220.000 víctimes.¹⁰

Per al bàndol vencedor semblava natural l'extensió de la jurisdicció militar extraordinària a tot l'ordre jurídic, de la mateixa manera que resultava natural que l'enemic no tingués cap dret ni garantia. Entre 1939 i 1940 es van jutjar per aquest procediment més de 1400 persones, i només a Barcelona es van establir tribunals, a part dels de la mateixa ciutat, a Arenys de Mar, Badalona, Canet de Mar, l'Hospitalet de Llobregat, Igualada, Manresa, Mataró, Sabadell, Sant Feliu de Llobregat, Terrassa, Vic, Vilafranca del Penedès i Vilanova i la Geltrú.¹¹

L'estratègia global resultant combinava el terror — l'eliminació física— amb la cerca de complicitats i connivències amb la població i, especialment, amb els elements considerats significatius de la població. La base era una lògica militar molt simple, que considerava enemics tots aquells que no havien mostrat

públicament llur adhesió al bàndol guanyador. Però l'aplicació pràctica d'aquesta lògica d'extermini permetia, en una segona fase, a escala local, un àmbit reduït de negociació o intervenció que modulava la repressió i el control. No es tractava, doncs, només de guanyar, o d'eliminar els enemics, sinó de construir un ordre social totalitari, aquest sí, perfectament conscient, lliure de les constriccions dels partits polítics, les lluites obreres i les diferències nacionals i culturals que havien caracteritzat la segona República. Qualsevol persona que representés una amenaça per a aquest ordre de coses podia ser objecte d'un judici sumaríssim.¹²

10 SANTOS JULIA (ed.), *Víctimas de la guerra civil*, Madrid: Temas de Hoy, 2004. Per a una ullada ràpida però actualitzada sobre el tema (incloent-hi les actuacions del jutge Garzón), vegeu *Wikipedia: la enciclopedia libre: "Víctimas de la Guerra Civil Española"*, [en línia] <http://es.wikipedia.org/wiki/V%C3%ADctimas_de_la_Guerra_Civil_Espa%C3%B1ola>.

11 Joan CORBALAN CID, *op. cit.*

12 Durant els mesos de gener i febrer del 1939, a Catalunya, el poder militar va constituir el poder municipal incorporant elements monàrquics, carlins i fins i tot exliberals i exnacionalistes. El procés d'afecció al règim i d'adhesió a la Falange va funcionar així, en els mesos següents, no solament com a depuració sinó també com a prova de conversió i transformació. Cfr. Martí MARIN, els dos primers capítols de *Els ajuntaments franquistes a Catalunya. Política i Administració Municipal (1938-1979)*, Lleida: Pagès editors, 2000. Vegeu també David MARTINEZ FIOL, *La sindicació dels funcionaris de la Generalitat de Catalunya (1931-1939)*, 2007. Tesi doctoral, UAB, p. 811 i ss., [en línia] <http://www.tdx.cesca.es/TESIS_UAB/AVAILABLE/TDX-0629107-150452/dm1del.pdf>.

13 Ens referim a l'OC de 25 de gener de 1940 (DO núm. 21), que establia sis grans calaixos generals de classificació dels acusats i soldats republicans fets presoners, segons el grau del delicte i de desafecció. L'Annex publicat al final de l'Ordre-Circular s'estructurava en sis grups i vuitanta-tres apartats diferenciats. Cfr. Juan José DEL ÁGUILA TORRES, "La jurisdicción militar de guerra en la represión política: las Comisiones Provinciales (CPEP) y Central de Examen de Penas (CCEP), (1940-1947)", *IX Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Múrcia, 17, 18 y 19 de septiembre 2008. Facultad de Letras-Universidad de Murcia, p. 14. "En el I y en el II, se enumeraban diecisiete y dieciséis supuestos respectivamente en los que se decía que por la gravedad de los hechos y por la gran importancia del delito estuviesen comprendidos en el Art. 238 del Código de Justicia Militar 46, que les asignaba la pena de muerte o de reclusión perpetua a muerte no procedería elevar propuesta de conmutación. De los otros cuatros restantes grupos, se diferenciaban los diferentes supuestos en los que sí era factible la propuesta de conmutación, de mayor a menor gravedad de la escala de penas y así en el III, se describían 19 casos en los podrían proponerse la conmutación por veinte años y un día, en el IV se relacionaban 13 de los que cabía propuestas de conmutación por doce años y un día a veinte años, en el V eran nueve los supuestos contemplados con posibilidad de propuesta de conmutación por seis años y un día a doce años de los condenados por rebelión y por último, los del VI, en el que se podía hacer propuesta de conmutación por la pena de seis meses y un día a seis años a los condenados en los siete casos que se enumeraban", [en línia] <http://www.ahistcon.org/docs/murcia/contenido/pdf/02/juan_jo_se_del_aguila_torres_taller02.pdf> [consulta 11 d'octubre 2009].

Pensem, doncs, que el canvi de judici sumaríssim d'urgència a sumaríssim ordinari, ja esmentat, i especialment el mecanisme de revisió que es va establir després d'uns mesos, a principis de 1940, responia a aquesta modulació.¹³ És a dir, establien mecanismes de correcció que corresponien en realitat a un pacte implícit d'intervenció de la societat civil que es volia establir. Intervenció, naturalment, basada en la total obediència i la completa acceptació del nou ordre.

Per un cantó, com tants mecanismes propis del totalitarisme, la revisió implicava un procés pervers, amb un doble rostre. Era humiliant, perquè obligava el condemnat a justificar tant el que havia fet com el que no havia fet. Era angoixant, perquè obligava les famílies dels condemnats a recórrer als nous poders locals (a l'Ajuntament, als representants de Falange, als titulars de les parròquies) a la recerca d'auxili i de proves sobre l'afecció del pres (certificats, cartes de recomanació...). Però representava un repte igualment perillós per a aquests darrers: establia un *tour de force* on mesurar el poder real d'influència que posseïen respecte a l'autoritat militar i els nous poders polítics (a Barcelona, i a Madrid). Tothom romania en un equilibri precari, on podia caure en desgràcia. Advocar per un condemnat, doncs, comportava significar-se i assumir un risc ben real.

Per un altre cantó, com veurem, la seqüència de lleis, reglaments i ordres circulars i ministerials que regulen l'excarceració dels presos entre 1939 i 1941 mostra que la política penal del primer franquisme no era improvisada, sinó que perseguia finalitats concretes i conscients.

Fotografia 2. Els companys de Joan Sallarès a la presó. Numerats: 1: Jaume Ventura Iglesias, de la Garriga; 2: Jesús García Martínez, de València; 3: Josep Tarragó Borrás, de Tortosa; 4: Emilio Pérez, de Requena; 5: Joan Torrent, de Manises; 6: Enrique González Moreno, d'Utiel; 7: Víctor Millet, de Carcaixent; 8: José Grau, de Carcaixent; 9: Josep Garrigues Todents, de Carcaixent; 10: Alfred Aladrén Mayor, del Masnou; 11: Josep Noguera Sandris, de Manises; 12: Vicent Díaz, de Manises (el que va sense numerar és desconegut), ca. 1940-1941. (AHS. Cessió per còpia de Plàcid García-Planas).

El judici contra Joan Sallarès i Castells

Per això resulta interessant què va passar amb Joan Sallarès. Com és sabut, es tractava d'un impressor, escriptor i llibreter molt conegut a la ciutat. Era una figura cultural amb una intensa projecció pública. Tothom acudia a la Llibreria Sallarès, i tothom havia llegit, si no les seves novel·les i assaigs, els pròlegs a llibres tan emblemàtics com *Sabadell del meu record* (de Marià Burgès, 1929) i *Elements d'història de Sabadell* (de Miquel Carreras, 1932).

Sallarès era un republicà de soca-rel, antic redactor del *Sabadell Federal*, on coincidí amb Àngel Samblancat i Joan Salvat-Papasseit. Però també mantenia bones relacions amb els sectors liberals i amb els catòlics. Havia estat assidu de la tertúlia dels

Dillunsos a casa de Joan Llonch.¹⁴ I tenia amistat personal amb poetes de la ciutat com Mossèn Camil Geis, amb qui havia coincidit en molts certàmens literaris. Era, abans de tot, un home de lletres.

Durant la guerra, Sallarès fou nomenat per Pere Coromines delegat comissari del Museu de Sabadell,¹⁵ per indicació de Miquel Carreras.¹⁶ Aquest fet constituï, com veurem, una de les bases de les acusacions.

El judici contra Sallarès és el sumaríssim d'urgència núm. 986, instruït pel jutge alferes honorari José Lafuente Casado, actuant com a secretari el soldat Juan Galera Moreno. Comencen les actuacions el dia 10 de febrer, a causa de la denúncia presentada per Joan Bracons i Trepal el dia 1 de febrer.¹⁷ El dia 2 escorcollen casa seva, l'interroguen i el detenen.

El comandant de la Guàrdia Civil Justo Buesa escriu en l'atestat corresponent:

Interrogado convenientemente por las generales de la Ley dijo llamarse Juan Sallarès Castell [sic], de cuarenta y seis años de edad, de estado casado, natural y vecino de esta población, profesión [sic] comerciante de libros y habitante en la calle Pedrega [sic] número veintitrés; al hacerle saver [sic] que se le iba a registrar su domicilio contestó que desde luego podía efectuar

14 Joan LLONCH I SALAS, "Recordant ('in memoriam' dels que foren i del que fou)", *Arraona*, núm. 2 (tardor 1976).

15 Sobre la protecció del patrimoni a Catalunya durant la Guerra Civil, vegeu: Carles PI SUNYER, *La República y la guerra. Memorias de un político catalán*, Mèxic: Ediciones Oasis, 1975; Agustí DURAN I SAMPERE, *Tornar-hi a pensar (evocacions de moments viscuts)*, Barcelona: Editorial Selecta, 1961 (Biblioteca Selecta; 301).

16 Miquel Carreras havia estat nomenat membre del Patronat del Museu de Sabadell el 25 de juny de 1930. A partir del 5 d'agost de 1936, Carreras és nomenat delegat de la Universitat Autònoma per retirar els objectes útils, quadres i obres d'art amb destinació al Museu i l'Arxiu. Aquesta delegació es ratificà el 15 de març de 1937 i el 17 de març de 1938.

17 Pel que fa a Joan Bracons i Trepà, industrial, sabem que més tard, l'agost de 1941, va ser sancionat a tres mesos de batalló de treballadors per infracció de "tasas" (*La Vanguardia*, 2 d'agost de 1941). Sobre la intervenció del mercat llaner i la creació de la *Fiscalía de Tasas*, vegeu Jordi CALVET I PUIG, "La visió dels industrials sabadellencs del primer franquisme", *Arraona: revista d'Història*, núm. 19 (tardor de 1996), p. 77-82.

18 Amedeu Aragay i Daví (1886-1965) era amo de l'Espasa i fou un dirigent polític català molt destacat, que va morir a l'exili a Mèxic. Va proclamar la República amb Companys des de l'Ajuntament de Barcelona i fou dirigent de la Unió de Rabassaires i milità a Esquerra Republicana. Devem aquesta informació a J. M. Benaül.

19 Dels testimonis, qui tenia un perfil més polític era Francesc Tiana i Clapés (1883-1972), industrial sabadellenc. Després dels fets d'octubre, l'any 1935, havia estat nomenat membre de la Comissió gestora municipal i havia estat candidat per Unió Ciutadana presentada per la Lliga Regionalista (*La Vanguardia*, 30 d'abril de 1935, p. 26). Va formar part també de la Cambra Oficial del Comerç i de la Indústria de Sabadell, i fou president del Patronat de Sabadell para la Vejez (*La Vanguardia*, 19 de maig de 1953, p. 28). Fou impulsor també del Colegio Oficial de Agentes Comerciales de Sabadell. Era un home en qui l'alcalde Marçet confiava, i Andreu Castells el classifica dins dels "homes bons", segons la brama de la gent que va viure els primers anys de la postguerra.

20 Josep Obradors Molet (1913-1994). Havia estat veí del carrer del Pedregar, on tenia la residència paterna, i va ser membre de la Junta directiva del Reial Aeroclub Barcelona-Sabadell.

tuarse; al dar principio al mismo se encontraron diez bultos conteniendo broches de pintar y pinturas, los cuales dijo que se los había dado a guardar Fidel Sanllehí Alsina, vecino de Barcelona; luego se encontraron un bloque de libros de diferentes clases que dijo ser suyo; también se encontró el Diccionario Enciclopedia Espasa diciendo lo mismo que los anteriores; afirmándose repetidas veces que era de su propiedad; encontrándose también valiosas vajillerías de vidrio y cristal, la que dijo ser de Don Francisco Llons [sic] de esta localidad, que también se lo había dado a guardar.

No siendo satisfactorio para el que suscribe estas manifestaciones se le volvió a interrogar por la procedencia del mencionado Diccionario, terminando por decir que no era suyo, que se lo había dado para que lo guardase su convecino Amedeo Aragay David,¹⁸ del que ignora su paradero.

Habiéndose también encontrado un revólver Belodor y un puñal de dos filos y mango de nácar que dice ser de Don Juan Llonch y Salas.

En virtud de todo cuanto queda manifestado y considerando el que suscribe puedan proceder de robo los objetos antes reseñados y en particular el repetido Diccionario, se procedió a la detención de Juan Sallarès Castell como autor de lo dicho, poniendo a la disposición del Ilustrísimo Señor Auditor de Guerra de este Ejército de ocupación a los efectos que proceda [...].

El dia onze, el Servicio de Información e Investigación titlla Sallarès de "intelectual de izquierdas y antirreligioso, publicando artículos antifascistas y responsable de la requisita de objetos de arte". A aquestes acusacions, els testimonis "de absoluta confianza de esta jefatura" Francisco Tiana Clapés¹⁹ i Fèlix Ferran Vidal afegeixen en dies posteriors que havia escrit un llibre titulat *Diplomacia* on criticava la Societat de Nacions (en realitat es tractava d'una obra de teatre). Els testimonis anomenats per aquests darrers, Josep Obradors Molet²⁰ i el seu veí del carrer del Pedregar José Juan Fernández, van corroborar aquestes afirmacions, afegint Fernández que "también cree que llevaba cosas a su casa porque sabe en

su casa existía una Radio-Gramola así como juguetes que sus hijos llevaban, que eran procedentes de la requisita”.

Com es veu, l'acusació principal, a part de la de desafecció, era la d'apropiació indeguda i la d'haver ocupat un càrrec durant la guerra. Allò que cap testimoni no pogué dir, tanmateix, malgrat les preguntes, era a quin partit polític pertanyia en Sallarès. Així, l'*Auto-Resumen* del jutge instructor de divuit de febrer subratlla la requisita d'objectes d'art i el nomenament com a comissari de Museus, però no pot especificar la seva pertinença a cap organització política, limitant-se a dir que *“el concepto público del encartado es que se trata de un individuo intelectual izquierdista, antirreligioso y propagandista”*.

Això li salvà la vida, però a tenor de l'esmentat Decret 55 fou considerat més que suficient per condemnar-lo per rebel·lió militar a trenta anys de presó el dia vint-i-tres de febrer. Era una aplicació retrospectiva de l'article 237 del Codi de Justícia Militar.

La commutació de pena

Just després de l'empresonament de Sallarès, coneguda ja la sentència, l'esposa i els amics de l'escriptor van començar a reaccionar. Els primers temps degueren de ser molt durs. No es preveia recurs de revisió per al procés sumaríssim d'urgència. Sí, en canvi, per al retorn del procés sumaríssim ordinari immediatament posterior.

La gran quantitat de presoners de guerra i la multiplicació dels judicis van ocasionar que el filtre al qual abans fèiem referència s'hagués de sistematitzar. Malgrat els afusellaments diaris i l'existència de camps d'internament, les presons estaven a vessar i la situació havia esdevingut insostenible. Segons les estadístiques oficials, a Espanya hi havia 270.719 presoners al final de la guerra. Alguns historiadors els fan arribar a mig milió.²¹

L'Ordre-Circular núm. 21 de 25 de gener de 1940 respon a la lògica de modulació social de l'extermini de què parlàvem abans. Es va establir una Comissió Central i diverses comissions provincials de Revisió de Penes que, seguint instruccions molt detallades (taules de criteris segons delictes), havien de revisar les sentències tenint en compte i requalificant els fets

provats. Com ja hem explicat, els condemnats i els presoners del bàndol republicà van ser classificats en sis grans categories. L'abast de les revisions de pena fins al 1945 va ser extraordinari: 8.723 a Barcelona (dels 142.398 expedients personals de condemnats per la jurisdicció castrense).

Això propicià la commutació de pena per a Joan Sallarès. En aquells moments havia estat traslladat al Penal de San Miguel de los Reyes, a València, on complia condemna. La proposta de commutació de la Comissió Provincial de Barcelona núm. 63.136, de 15 de juny de 1940, considerava que els fets provats eren els següents:

Hacia propaganda izquierdista, Comisario del Museo de Sabadell, al que trasladó algunos efectos de arte requisados y de los que en parte se ignora su paradero, publicó durante el dominio rojo un libro titulado “Diplomacia”.

Aquests fets van ser considerats totalment compresos dins del cas 10 del grup tercer de l'Ordre esmentada: Sallarès era un *“izquierdista destacado”*, i com a tal li corresponien dotze anys de presó major i les accessòries de la pena primitiva (inhabilitació, exili). La resolució definitiva fou emesa el 25 de juny de 1940.

La família i els amics

El dia 10 de juliol, l'esposa de Sallarès, Mercè Casadó, presenta una instància per conèixer la sentència final del seu marit. De fet, és a partir de la situació legal creada per l'OC de 1940 que podien ser més efectives les gestions de les famílies i de les cartes i recomanacions que poguessin aplegar.

Això no vol dir que Sallarès romangués inactiu: en un manuscrit datat el 9 de maig a la Presó Cel·lular de Barcelona i conservat als arxius de la Fundació Bosch

21 Cfr. Juan José DEL ÁGUILA TORRES, *op. cit.*, que sintetitza les xifres donades pels investigadors. La recopilació més completa es troba en el llibre de Carme MOLINERO, Margarita SALA i Jaume SOBREQUES (eds.) *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la Guerra Civil y el franquismo*, Barcelona: Crítica, 2003. D'altra banda, Martí Marín ens ha fet notar que les xifres corresponen més als presoners de guerra que als presos pròpiament dits. Cfr. Aram MONFORT, *Barcelona 1939: el camp de concentració d'Horta*, Barcelona: L'Avenç, 2008.

NOTAS PARA UNA MEMORIA A ESCRIBIR

19 de Julio de 1936 a 26 de Enero de 1939

Situación.- El Movimiento Nacional estallado en 19 de julio de 1936, me sorprendió en plena organización de unos Juegos Florales que la Academia de Bellas Artes de Sabadell iba a celebrar a primeros de Agosto. El propio día 19 fui, junto con mi esposa e hija, a San Felic del Recó, en mi automóvil particular, a ver a mi pequeño Daniel, donde se encontraba en recuperación de salud. De vuelta, en Castellar, fuimos detenidos por un control y entonces nos dimos cuenta de cómo había cundido el alzamiento.

Incendio de la Parroquial de San Félix.- El lunes por la mañana fué incendiada esta Iglesia. El escultor Casilo Fábregas me dijo que en la entonces plaza de Pi y Margall estaban golpeando la imagen de San Sebastián, sacada del altar del por tantos conceptos honorable Gremio de Fabricantes. Al lamentar el hecho, nos propusimos rescatarla y pedimos al P.O.U.M., a la sazón instalada en la calle Baja Pedregar, para incautarnos de la misma, pues -dijimos- es inútil quererla destruir por ser de bronce. Concedido el permiso, la retiramos a los bajos del Ayuntamiento y después fué ingresada al Museo, junto con la Cruz parroquial. Estos dos objetos fueron, en efecto, los primeros que se salvaron de la furia destructora.

Defensa de la casa Durán.- Al día siguiente visitóme, alarmado, Don Marcelino Garriga, para pedirme que viera de disuadir los del P.O.U.M., quienes querían ocupar esa finca. Evidó de mí nunca bastante probado patriotismo, hablé con aquellos dirigentes haciendo resaltar el carácter histórico y arqueológico de dicho inmueble, como así mismo los peligros que en cuanto a resistencia material ofrecía. Mis palabras de-

i Cardellach detalla la seva actuació com a delegat a Sabadell del comissari de Museus de Catalunya. Fa menció especial de la seva oposició a la requisita de les obres religioses per part del Comitè Local de Defensa el setembre de 1936,²² i com va impedir l'espoli i destrucció de les obres d'art pertanyents a la parròquia de Sant Fèlix, entre d'altres.²³

Pensem que és en aquest temps, un cop "normalitzats" els judicis, quan els amics sabadellencs tenen una oportunitat per obtenir la revisió de la causa. Hem d'anar amb certa prudència aquí, perquè encara hi ha molts manuscrits de l'escriptor sense analitzar que podrien aportar noves dades i ajudar-nos a datar millor els esdeveniments. Els primers mesos del 1939 són molt opacs. I els dos testimonis escrits que descriuen aquest fet, obra de Mn. Camil Geis²⁴ i de Joan Alsina Giralt,²⁵ són de 1986 i de 1990, respectivament. Així, malgrat llur indubtable interès, ja són llunyans als fets i no ajuden a efectuar una bona datació.

Segons Mn. Camil Geis, en qui Alsina es recolza, l'anà a veure Ramon Arquer i Costajussà per demanar-li ajut en nom de la muller de Sallarès. Tots dos van anar a veure el nou mossèn de Sant Fèlix, Mn. Vázquez, un gallec que havia vingut de nova fornada. I aquest estengué un certificat segons el qual el salvament de les obres de la parròquia es degué a Joan Sallarès: "*Declaro que D. Juan Sallarés Castells, a pesar de ser tenido por hombre de ideas de izquierda, salvó el tesoro artístico de nuestra Parroquia en el Museo de la Ciudad*". Sallarès agrai sempre aquest gest, tal com mostra la postal que adreçà a Mn. Geis el dia 1 de juliol de 1941 des de València, pocs dies després del seu alliberament, i que Alsina reproduïx.

En una segona fase, segons explica Mn. Geis, l'industrial i aleshores president de la Caixa d'Estalvis de Sabadell Joaquim Sallarès i Llobet assolí per a Sallarès la llibertat definitiva. Si mirem les dates que figuren al seu expedient, la condemna, commutació i revisió del procés s'esdevenen en un termini de vint-i-nou mesos. El 20 de juny de 1941 se li atorga la llibertat condicional. Poc després pot tornar a la ciutat, sota la tutela de la Junta Local de Libertad Vigilada.

Però la llibertat definitiva no s'aconsegueix sinó posteriorment. Quatre anys més tard, Franco, per

Decret de 9 d'octubre de 1945, concedeix l'indult als reus del delictes d'"*auxilio a la rebelión*". Sallarès sol·licita el 2 d'octubre de 1946 al capità general que li sigui aplicat aquest indult. Finalment, el 6 de desembre, el capità general, José Solchaga Zala, amb el dictamen previ favorable del fiscal, el concedeix i declara extingida la pena principal.

22 Ho explica el mateix Sallarès en un document exculpador de la seva actuació conservat a la Fundació Bosch i Cardellach (d'ara endavant FBC) amb aquests mots: "*Delegado de la Comisaría de Museos de la Generalitat de Cataluña. En los primeros días de agosto recibí el nombramiento. Este fue hecho a mi favor por indicación del Archivero Municipal, Don Miguel Carreras (e.p.d.). Coincidió con ello cuando el Comité Revolucionario dio orden que dentro las siguientes cuarenta y ocho horas fuesen presentadas todas las imágenes, cuadros, objetos de culto y vestuarios a la Cobertera, donde sería todo ello destruido. En contraposición a esta orden —y reflexioné lo que tal cosa representaba para mí en aquellas horas de terror y de persecución— publiqué un aviso en el diario 'Vertical' disponiendo que en bien del patrimonio artístico, histórico y arqueológico, no se destruyera objeto alguno sin antes haberlo puesto en examen en el Museo de Sabadell*", FBC. Fons Sallarès, Joan SALLARES, "Notas para una memoria a escribir: 19 de julio de 1936 a 26 de enero de 1939", maig de 1939, vuit folis mecanoscrits (A 003/1/3). Pensem que aquest document o bé fou mecanografiat amb posterioritat, o bé entregat a la seva muller o als amics per tal de mecanografiar-lo per a la revisió de la causa.

23 "*Incendio de la Parroquia de San Félix. El lunes por la mañana fue incendiada esta iglesia. El escultor Camilo Fábregas me dijo que en la entonces Plaza de Pi y Margall estaban golpeando la imagen de San Sebastián, sacada del altar del portantos conceptos honorable altar del Gremio de Fabricantes. Al lamentar el hecho, nos propusimos rescatarla y pedimos al P.O.U.M., a la sazón instalado en la calle Bajo Pedregar, para incautarnos de la misma, pues —dijimos— es inútil quererla destruir por ser de bronce. Concedido el permiso, la retiramos a los bajos del Ayuntamiento, y después fue ingresada al Museo, junto con la Cruz parroquia. Estos dos objetos fueron, en efecto, los primeros que se salvaron de la furia destructora*". FBC. Fons Sallarès, "Notas...", op. cit., ibídem.

24 Mn. Camil GEIS, "Joan Sallarès", dins *Els que he trobat pel camí*, [s.l.]: AUSA, 1986, p. 361-363.

25 Joan ALSINA GIRALT, "Joan Sallarès i Castells (1893-1971). Assaig de biografia", *Arraona: revista d'Història*, núm. 6 (primavera de 1990), p. 47-64.

26 Vegeu, per a tot aquest període, el cap. 4 de la tesi doctoral de Rosend LOZANO MOYA, *La irrupció de les avantguardes a Sabadell*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2002, [en línia] <http://www.tesisexarxa.net/TESIS_UB/AVAILABLE/TDX-0704105-125214//4.Cap%EDtol4.pdf>.

27 Cfr. Josep Lluís MARTÍN I BERBOIS, *La Lliga Regionalista de Sabadell o l'ocàs d'un partit (1931-1945)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, p. 161-169, on explica l'actuació de Llonch al front de l'Oficina de Propaganda i Premsa instaurada per Cambó a París durant la guerra.

Fotografia 3. Antoni Vila Arrufat i en primer terme Ernest Mateu. Anys 50. Autor desconegut. (AHS. Fons Simó Bach).

¿En quin moment es produeixen les intervencions dels amics sabadellencs? Caldria trobar nova documentació per respondre aquesta pregunta. Però no cal plantejar-ho d'aquesta manera per entendre que a l'entorn del cas Sallarès es produí una reacció on es van implicar tots els sectors socials: l'Acadèmia Catòlica, els fabricants, els representants de la cultura i de l'art, i també les forces polítiques aleshores rampants.

La carta donada a l'Arxiu per en Joan Vila Grau que publica ara en Joan Comasòlivas contribueix a esclarir una mica més els fets. Mostra com comptava l'amistat personal en situacions difícils i, com, senzillament, els seus amics van fer tot el possible per ajudar una persona que sabien innocent i que era estimable i estimada. Vila Arrufat i Sallarès havien coincidit moltes vegades en els actes de la ciutat i s'aple-

gaven en les seves iniciatives artístiques. L'edició dels *Almanacs de les Arts* de 1924 i de 1925, i la publicació de *La jove pintura local* (1927), mostrava ben a les clares un front comú dels escriptors i artistes de la ciutat.²⁶ El coratge dels amics, aquest cop, no va fallar.

Tanmateix, amb això no n'hi havia prou. A Sabadell, ni el sector eclesiàstic —el qual havia estat fortament compromès amb el catalanisme— ni el sector cultural tots sols tenien prou força com per influir en la revisió de penes ni, encara menys, en la concessió de la llibertat condicional. D'altra banda, molts industrials posseïen un passat nacionalista a la Lliga, i molts d'ells, com el mateix Joan Llonch Salas, havien tingut problemes amb el nou règim malgrat haver-hi cooperat directament.²⁷ També Antoni Vila Arrufat era suspecte: havia col·laborat amb la Repú-

blica i era notori que havia participat en l'Exposició Universal de París de 1937.²⁸

Per assolir la llibertat l'any 1941 calia la intervenció directa o indirecta dels interlocutors polítics locals (pensem especialment en Josep Maria Marcet i Coll, alcalde de la ciutat des del novembre del 1940) i l'aquiescència del cap del Servei d'Informació de Falange i del comandant de la Guàrdia Civil.

Aquests requisits no eren solament de fet, sinó també de dret. Si es comparen les dades de l'alliberament de Sallarès amb les de les normes que regulen la concessió de la llibertat condicional com a mecanisme d'excarceració, veurem que coincideixen en el temps. La Llei de 4 de juny de 1940 (BOE de 6 de juny) establia la possibilitat de demanar la llibertat condicional per als presos que haguessin estat condemnats fins a 12 anys i un dia i haguessin complert la meitat de la condemna. La Llei d'1 d'octubre en modifica l'art. 2, suprimint aquest requisit. Un decret del Ministeri de Justícia, de 23 de novembre, crea la figura de *libertad condicional atenuada*. Finalment, el Decret de Presidència del Govern d'1 d'abril de 1941 (BOE d'1 d'abril) crea la figura de *libertad condicional provisional* per a aquells reclusos a qui la Comissió corresponent de revisió de penes hagués proposat la commutació per una pena inferior a dotze anys i un dia.²⁹

Recordem que Sallarès surt de la presó el 20 de juny. No en sabem encara els detalls. Però tot sembla indicar que es va produir el consens local necessari que la legislació franquista buscava, i que les cartes i recomanacions van arribar a temps. Valdria realment la pena continuar-ho investigant.

Acabarem amb uns mots del darrer conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya, Pere Bosch i Gimpera. El franquisme posa en marxa immediatament una campanya de propaganda sobre el "*terror rojo*" i el funcionament de la justícia a la República, que ha arribat fins als nostres dies.

Ja a l'exili, davant d'aquest fet, Bosch Gimpera escrigué un informe mecanografiat en anglès titulat *The Administration of Justice and the Prison Services in Catalonia*. Que nosaltres sapiguem, no ha estat mai publicat. Es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya, i és també una crítica de la ingerència del poder central durant els darrers mesos de guerra en

les competències sobre el tema del Govern català.³⁰ Després de descriure l'actuació de la Conselleria i l'estat de les presons el 1937 i 1938, Bosch Gimpera escrivia:

"La desfeta republicana a Catalunya ha estat el senyal per al llançament d'una sèrie de càrrecs contra les mesures administratives i polítiques dels vençuts. Era d'esperar, perquè és la regla general en tals ocasions. Però això no torna inútil la tasca de fer sortir a la llum els detalls exactes de les qüestions en joc, perquè la veritat hauria de resultar accessible a tota l'opinió internacional interessada en el tema. Els fets haurien de ser restablerts sense la propaganda partidista que intenta capgirar la veritat."

28 Cfr. Josep CASAMARTINA I PARASSOLS, *Vila Arrufat a Sabadell*, Barcelona: Comissió pel Centenari del Pintor Vila Arrufat, 1994.

29 Cfr. Domingo RODRIGUEZ TEJEIRO, "Configuración y evolución del sistema penitenciario franquista (1936-1945)", *Hispania Nova*, núm. 7 (2007), [en línia] <<http://hispanianova.rediris.es>>.

30 Arxiu Nacional de Catalunya, Pere BOSCH I GIMPERA, *The Administration of Justice and the Prison Services in Catalonia* (B.G. 2.14.5. ANC 1-66/Pere Bosch i Gimpera), "The Republican defeat in Catalonia has been the signal for a number of charges against the political and administrative measures of the vanquished. This was to be expected, because it is the general rule on such occasions. But that does not render useless the task of setting out the exact details of the issues at stake, because the truth should be available for the large body of international opinion interested in the subject. The facts should be set out without partisan propaganda who tries to twist the truth", *op. cit.*, p. 16.

Querido Antonio:
7, 12 - 1941.
Con la voz emocionada del agradecimiento, hace algún tiempo - y ya ahora repetidamente - mi esposa hizo llegar hasta mí tu nombre. De ello bien puedes imaginar cuánto yo me congratulé y me congratulo, pues que en una situación tal como la mía de tales actos se experimentan los más íntimos consuelos. Tú bien sabes de mi vida pasada a través de las páginas de mi libro moribundo, y lo que me proporciona tanta fuerza y tanto orgullo, que bien puedes comprenderlo. Yo mismo me siento irremediablemente agotado en mi vida, pero me siento vivo, no sintiéndome noble de pueblo, sino el individuo más débil y de mente favorable la razón, sería causa de conclusiones erróneas y de la falta o desvío de la mente y del destino. Nada de ello sea de causa para en mí, pues que mi dignidad y mi conciencia, obediencia, me lo impiden. Estoy tranquilo, pues, y sereno, y seguro y no dudo en decir la realidad comprendiendo - por tanto desgracia y miseria como voy a verla y por tanto descalabros espirituales como se refiere, pero sí que mi autoridad y mi rectitud me son una corona tan segura que amo para mayores batallas, me siento dispuesto. Todo lo cual quiero decir, sin jactancia pero sí con resolución, que aquí estoy, que a fin de cuentas y que de aquí me sacarán cuando los vientos vayan, cuando los vientos vayan y cuando por que las fieras de la conservación en el mundo vayan de tanto a tanto de iluso y equivocado. Y no digo por eso caído. Mi vida por aquí tiene la ventaja de hacerme más que un trabajo por un tanto no hay manera de concentrar el espíritu y encontrar aquella tranquilidad que tanto se necesita. Estoy en una situación de vida sencilla e imbricada. Algo a hacerme ilusiones una vida estrecha, reducida, con un haz de luz visible cortando los horizontes de la vida; pero solo ahí, con febril para pensar y papel para escribir. Qué sé yo que debería haberme fijado en el papel! Pero mi vida es posible. En las circunstancias no permito nada, como no sea acumular algo. Hasta que, con una cierta consideración general de que después, he podido hacerme con algunas volutas amistosas entre los que hay abogados, profesores, católicos, dibujantes y un escritor: Luis Parra y Donat, tan notable como escritor, con un dibujo retrato y un trabajo sólido que me hizo y que me hace estar. Cuando voy a verlos, me da un cierto orgullo de tanto orgullo corulario, tanta un tanto, tanta formación, tanta vida, tanta modestia... y tanta ternura. Otra vez el espíritu triunfa. Y en aquellos momentos, como percibo una cierta liberación. Pero ¡ay de los que sólo viven con vida material, primaría, sin contornos sensibles, sin reflejos estéticos! A eso aquí he de reservarme una muestra de serros.

Figura 2. La carta de Joan Sallarès i Deu, escrita des de la presó, adreçada a Antoni Vila Arrufat, 12 de gener de 1941. (AHS).

(Carta de Joan Sallarès i Castells adreçada des de la presó de València a Antoni Vila Arrufat, 12 de gener de 1941. AHS, Donació núm. 713 de 21 d'octubre de 2008, gentilesa del Sr. Joan Vila Grau, fill del destinatari. Transcripció: Joan Comasòlivas.)

//f. 1 r//

València, 12-I-1941

Querido Antonio:

Con la voz emocionada del agradecimiento, hace algún tiempo -y ya ahora repetidamente- mi esposa hizo llegar hasta mí tu nombre. De ello bien puedes imaginar cuánto yo me congratulé y me congratulo, pues que en una situación tal como la mía de tales actos se experimentan los más íntimos consuelos. Tú bien sabes de mi

Pero, no te preocupes, Antonio: yo cada vez me voy en la
 cárcel. Mi pensamiento está en tu casa, mi espíritu imagina. Si vier
 al aquí que cubre ese patio cuadrado, de altas y oscuras
 paredes, húmedo, envuelto; y no pasar las nubes, aquí cerca
 al mar, unos edificios, muy ligeramente; en vano se puede
 ver imágenes oscuras; y ahora en él hace un aire tejante co
 mo naveja de barbero. Tanto se me da a mí y a ahora
 tenga cerca mis trescientos hombres, durando, burlando,
 qui torado, jugando con sus recortos de caballo, paseando
 o burlando. Yo me siento libre de tal humano farrago y me
 confío contigo, abstraído y sin pereza porque te debo estar
 líneas donde cada letra dice una palabra: es afondación
 miento. Enme presente y fijo en tal actitud. No me aca
 piento en nada, ni en detalle, de todo cuanto puede hacer, ni
 siento rencor ni mala pasión por nadie. Turbulento, lo
 apalo de la tempestad me capiron en mi normal ca
 mino, pero en mis claros sentidos, no hay ni de posible
 ni andra alguna. Por ellos, nadie me podrá señalar. Fue
 lo comprendiste así y, tal como corresponde, te lo voy
 portando; y en ello para ti es la ganancia. = Los sucesos,
 así todo lo que me viene a la mano; además, soy lector
 oficial; no escribo todo lo que siento y quería recordar
 noticias, vivencias, en que me muero; me entoro de todo lo
 que pasa en el mundo; vi en una revista la reproducción
 de una pintora tuya de tu hijo, que me pareció muy lo
 grada; si fue se te dio una copia en la Antriacional de
 Roma, pero ignoro otros detalles, y a la que me interese
 nada; vivo, y eso para mí, yo que tanto amo, tengo
 esperados, es mucho, es todo.

Presentaré mis respetos a tu madre, tan valiente, tan
 abnegada y tan sufrida; a Teresa, inteligente y elegante,
 a tu esposa, expresión viviente de sentimiento y bon
 dad; buscaré una vez más a tus hijos -¿cuántos? -
 con mi recuerdo, y te recogeré un apretado abrazo
 de Prudencia

Para entregar a
 Antonio Vila Arrufat

Figura 2. La carta de Joan Sallarès i Deu, escrita des de la presó, adreçada a Antoni Vila Arrufat, 12 de gener de 1941. (AHS).

contextura moral y bien a fondo conoces mis sentimientos, que tanto y tanto las bellas artes cuidaron de sensibilizar, para comprender cuán vivo ha sido el dolor que mi encierro ha operado en mi espíritu y aún en mi carne. De todas maneras, nada se ha perdido, sino que todavía alguna ganancia puedo anotar en las páginas de mi haber moral; y éstas me proporcionan tanta fuerza y tanto sosiego que bien puedes crearme poco menos que inmutable soportando esa carga mía que en otros, no sintiéndose noble el pecho, claro el entendimiento, y de parte favorable la razón, sería causa de resoluciones violentas o fatales, o desvíos de la mente y del ánimo: nada de ello ha de acontecer en mí, pues que mi dignidad y mis creencias, salvándome, me lo impiden. Estoy tranquilo, pues. Y sereno, y seguro; y no diré que miro la realidad sonriéndome —por tanta desgracia y miseria como nos rodea y por tanto descalabro espiritual como se sufre—, pero sí que mi austeridad y mi rectitud me son una coraza tan segura que aún para mayores batallas me siento dispuesto. Todo lo cual quiere decir, sin jactancia pero sí con resolución, que aquí estoy, que aquí espero y que de aquí me sacarán cuando los ciegos vean, cuando los sordos oigan y cuando florezcan las flores de la comprensión en el yermo pecho de tanto fantoche iluso y equivocado. Y no sigo por ese camino. Mi vida por aquí tiene la desventaja de hacerse más y más ingra-

ta por cuanto no hay manera de concentrar el espíritu y encontrar aquella tranquilidad que tanto se apetece. Esto es un almacén de vidas inútiles e inutilizadas. Llegó a hacerme ilusión una celda estrecha, reducida, con un haz de luz violento cortando los barrotes de la reja. Pero solo allí, con tabaco para fumar y papel para escribir. ¡Qué sé yo qué delirios hubiera fijado en el papel! Pero ni eso es posible. Ese hacinamiento no permite nada, como no sea acumular asco. Suerte que, con una cierta consideración general de que disfruto, he podido hacerme con algunas selectas amistades, entre los que hay abogados, profesores, catedráticos, dibujantes, y un escultor: Luis Puntís Donat³¹, tan notable como podrás comprobar por un dibujo retrato y un bajo relieve que me hizo, y que en casa están. Cuando nos reunimos, uno se siente aligerado de tanto engorro carcelario, tanta corneta, tanta formación, tanta rigidez, tanta molestia... y tanta tontería. Otra vez, el espíritu triunfa, y en aquellos momentos uno percibe una cierta liberación. Porque ¡ay de los que sólo viven una vida material, primaria, sin contornos sensibles, sin reflejos estelares! A éstos, aquí les es reservada una muerte de perros. //f. 1 v// Pero no te preocupes, Antonio: yo casi nunca estoy en la cárcel. Mi pensamiento viaja, mi cerebro imagina. Sé ver el azul que cubre ese patio cuadrángulo, de altas y recias paredes, hosco, enrejado; y veo pasar las nubes, aquí cerca el mar, más rápidas, muy ligeramente; en verano, se producen mágicos ocasos; y ahora en él hace un aire tajante, como navaja de barbero. Tanto se me da a mí que ahora tenga cerca de mí trescientos hombres charlando, bromeando, gritando, jugando con sus recreos de cálculo, paseando o bostezando. Yo me siento libre de tal humano fárrago y me confiero contigo, abstraído y sin pereza, porque te debo estas líneas donde cada letra dice esa palabra: "agradecimiento". Tenme presente y fijo en tal actitud. No me arrepiento en nada, ni en detalle, de todo cuanto pude hacer, ni siento rencor ni mala pasión para nadie. Turbulentas las aguas de la tempestad, me cogieron en mi normal camino, pero en mis claros vestidos no hay ni se percibe mancha alguna. Por ello, nadie me podrá señalar. Tú lo comprendiste así y, tal como corresponde, te has comportado; y en ello para ti la ganancia. Leo mucho, casi todo lo que me viene a la mano. Además, soy lector oficial. No escribo todo lo que siento y querría por las condiciones pésimas en que me muevo; me entero de todo lo que pasa en el mundo; vi en una revista la reproducción de una pintura tuya de tu hija que me pareció muy lograda. Sé que se te dio una sala en la *Quatriennale* de Roma,³² pero ignoro otros detalles, y a fe que me interesan. Nada: vivo, y eso para mí, yo que tantos amores tengo esparcidos, es mucho, es todo.

87

Presentarás mis respetos a tu madre, tan valiente, tan abnegada y tan sufrida; a Teresa, inteligente y elegante; a tu esposa, expresión viviente de sentimiento y bondad; besarás una vez más a tus hijos –¿cuántos?– con mi recuerdo, y tú recogerás un apretado abrazo de Ju[an] Sallarès.

Para entregar a Antonio Vila Arrufat. ●

31 No hem pogut trobar cap referència sobre aquest artista.

32 Sallarès fa referència a l'esdeveniment *Terza Quadriennale Nazionale d'Arte*. Roma, Palazzo delle Esposizioni, celebrada del 25 de gener al 30 de juliol de 1939. Tanmateix, Antoni Vila Arrufat no va poder participar-hi. L'any 1939 ho feu amb una obra a l'*Exposición Nacional de Pintura y Escultura de Valencia* i a l'*Exposición de Arte Sacro de Vitoria*. Cfr. Eusebí VILA DELCLOS, *Antoni Vila Arrufat. Una vida dedicada a l'art*, Barcelona: Meteora, 2004, p. 311.